

Andrzej Biały

Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe

SPRAWOZDANIE Z KWERENDY W NARODOWYM ARCHIWUM REPUBLIKI BIAŁORUŚ, MIŃSK 31.08–21.09.2018

REPORT FROM QUARY IN THE NATIONAL ARCHIVE OF BELARUSIA, 31.08–21.09.2018

1. Podstawowym celem kwerendy było znalezienie jak największej liczby *źródeł archiwalnych i książkowych z lat międzywojennych dotyczących szkolnictwa polskiego* na terenie Białorusi Sowieckiej. Podczas poszukiwań w archiwach interesujące okazywały się także dokumenty dotyczące ludności polskiej – zwłaszcza istotne były materiały związane z wysiedleniami, kolektywizacją, a także szczegółami tzw. Operacji Polskiej NKWD.

2. Kwerenda polegała na wyznaczeniu odpowiednich zbiorów do badań.

3. W kolejnej fazie wyznaczono wybrane teczki z archiwaliami na podstawie krótkiej informacji o znajdujących się tam dokumentach zawierających interesujące zagadnienia.

4. Każdą z wyselekcjonowanych teczek poddano przeglądowi, po czym wyznaczono wybrane strony do kserowania lub skanowania.

Praca w Archiwum

Narodowe Archiwum Republiki Białoruś (Национальный Архив Республики Беларусь) mieści się w Mińsku przy ulicy Niepodległości 16.

W nomenklaturze archiwów białoruskich występują oznaczenia stanowiące odpowiednik oznaczeń stosowanych w Polsce; są to: numery zespołów (Номера фондов), podzespołów (Опись) oraz teczek (Дело).

W trakcie badań kwerendalnych uwagę skupiono na zespole „4p” (Фонд 4п) Komitetu Centralnego Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (КЦ БССР). Jest to obszerny zespół zawierający około 15000 teczek. Po zapoznaniu się z katalogiem i przypomnieniu sobie jego użytkowania (pracowano nad nim w poprzedniej kwerendzie) wybrano kilka teczek, które powinny zawierać poszukiwane dokumenty (teczki nie zawsze zawierają to, co o nich napisane jest w zespole).

W trakcie poszukiwań interesujące okazywały się wszelkie polonika, mało znane lub nieznanie zupełnie. Chodziło o to, by sprowadzić je do kraju (nawet w wersji elektronicznej) i w przeszłości opracować.

Do pracy spośród dużego zespołu 4p wybrano podzespół 1 (Фонд 4п Оп 1) i następujące teczki (Дело): Фонд 4п Оп 1 Д **1914, 4681, 9052, 10715, 10730, 12986, 12987, 12988, 12990**.

W teczce **nr 10715** odnaleziono dokumenty związane z likwidacją polskiej gazety „Orka”, w tym spisy pracowników z ich przynależnością organizacyjną, przykładowy kwestionariusz pracownika gazety, charakterystykę gazety „Orka” z kwietnia 1937 roku, pismo o zerwaniu nakładu i wyjaśniające przyczyny likwidacji gazety (początki Operacji Polskiej NKWD). (20)

W teczce **nr 12986** odnaleziono dokumenty dotyczące przeprowadzonej kontroli w szkołach, dyscypliny pracy szkolnej, pomocy materialnej dla szkół i domów dziecka na terenie BSRR, wytyczne partyjne dotyczące szkół strefy przygranicznej, okręgu mińskiego oraz działalności Komsomołu na terenie szkół w roku 1938. (25)

W teczce **nr 9052** odnaleziono informacje o aresztowaniach dokonywanych przez Komisje Kontroli Partyjnej (bolszewików) Białorusi, spis miejscowości i rejonów, gdzie wprowadzono paszporty zgodnie z instrukcją z roku 1933, o pracy cenzury, zgodnie z wytycznymi, o szkołach NKWD, pozyskiwaniu kandydatów do nich i listy studentów tych szkół. W tym samym źródle odnaleziono informacje o przekraczaniu granicy BSRR z Polską, o szkołach dla dzieci pracowników NKWD strefy przygranicznej czy o sprawach prowadzonych przez NKWD w sprawach studentów (29)

W teczce **nr 10730** znajdują się informacje dotyczące „Szturmwca Dzierżyńszczyzny”, streszczenie z zamkniętego posiedzenia partyjnego zebrania Rejonu Dzierżyńskiego dotyczące redaktora Romanowskiego i samo wyjaśnienie zainteresowanego redaktora. Ponadto tu umieszczono decyzję komisji śledczej w kwestii Romanowskiego, informacje do sekretariatu Dzierżyńskiego Komitetu Partii dotyczące „Szturmwca Dzierżyńszczyzny” z roku 1938. (14)

W teczce **nr 12990** mieści się druk oddziału szkół i nauki Centralnego Komitetu Komunistycznej Partii (bolszewików) Białorusi, przeznaczony do wypełnienia. (2)

W teczce **nr 12988** udało się odnaleźć sieć i liczebność polskich szkół na terenie BSRR w grudniu 1940 roku, opisy systemu przygotowania kadry nauczycielskiej w BSRR, informacje o szkołach w okręgu białostockim z 1939 roku, informację KC KP(b)B o działaniach rozłamowych na terenie Uniwersytetu Pedagogicznego w Mińsku. Są tu ponadto: decyzja Wszechzwiązkowego Komitetu z Moskwy odnośnie do Instytutu Pedagogicznego, kolejna decyzja z Moskwy dotycząca Instytutu Pedagogicznego, następna informacja do KC KP(b)B tycząca tegoż instytutu, jak również uwagi i informacje. Wreszcie udało się tu znaleźć raport pokontrolny Mińskiego Instytutu Pedagogicznego im. Maksima Gorkiego oraz tabele ukazujące oświatę na terenie Białorusi Zachodniej. (54)

W teczce **nr 12987** znajduje się sprawozdanie z kontroli szkoły średniej Tolkowskiej Rejonu Puchaczewskiego, spis domów dziecka okręgu mińskiego, witebskiego, homelskiego, poleskiej i mohylowskiego. Jest tu również sprawozdanie z przebiegu zimowych wakacji, spis naczelników rejonowych zarządzających oświatą szkół z krótką charakterystyką. Oddzielną grupą dokumentów są informacje personalne –

jak choćby ta dotycząca złej pracy nauczyciela z roku 1938, informacja o sytuacji w szkołach rejonu krupskiego i rubinskiego w latach 1938–39 oraz w Czerikowskim Technikum Weterynaryjnym. (49)

W teczce nr 4691 odnaleziono sprawozdanie finansowe związane z przeprowadzeniem Wszechbiałoruskiego Zjazdu Polaków, obszerną informację o położeniu Polaków na wsi i w miastach Białorusi w latach 1926–29, a także listę członków związków zawodowych z podziałem na narodowość i liczebność (za kwiecień 1927 roku oraz za rok 1929). Znalazły się tu ponadto rezolucje Wszechbiałoruskiego Zjazdu Polskiej Ludności Pracującej i cenne opracowanie pt. *Polska ludność na Białorusi Sowieckiej przed rewolucją październikową*. (80)

W teczce nr 1914 odnaleziono plan pracy Biura Polskiego przy Komunistycznej Partii Białorusi (za rok 1923), tekst rezolucji przyjętej na naradzie Biur Polskich Białorusi w sprawie pracy wśród młodzieży polskiej, uchwałę w sprawie organizacyjnej, kulturalno-oświatowej, spis Biur Polskich KPB i KZMB, odczyt o pracy Biura Polskiego (od XIII zjazdu Partii do września 1924 roku), dodatek do odczytu, plan pracy Biura Polskiego KC na sierpień–październik 1924 roku, sprawozdanie z działalności Biura Polskiego za pierwsze półrocze 1924 roku, sprawozdanie Biura Polskiego za okres od 1 kwietnia 1924 roku do 1 kwietnia 1925 roku. W tej samej teczce mieści się plan pracy Centralnego Biura Polskiego Narodowej Oświaty, kosztorys z działalności Biura Polskiego, kursy pedagogiczne, tabela z zestawieniem polskich szkół domów dziecka (ogródków) w latach 1923–1925, historia polskiego społeczeństwa po 1917 roku, rezolucje polskich oświatowców, raporty z działalności biura polskiego w środowisku ludności polskiej, pracy w Komsomole. Są tu wreszcie dokumenty prezentujące szkoły polskie i białoruskie w latach 1923–1924, tabele oraz instrukcje do pracy politycznej w środowisku polskim i szkołach polskich. (84)

Poza tym zespołem w kwerendzie zainteresowano się zespołem 795 podzespół 1 prezentującym dokumenty Instytutu Mniejszości Narodowych Uniwersytetu Mińskiego.

W teczce 2 tego zespołu jest informacja skierowana do oddziału szkół i nauki KC KP(b)B mniejszości narodowych, informacja o składzie narodowościowym nauczycielskiego instytutu mniejszości narodowościowych, decyzje o zasadach prowadzenia kampanii wyborczej w środowisku studentów, spis studentów Polaków nauczycielskiego Instytutu Mniejszości Narodowych I i II roku kursu (brak daty, dokumenty mogą pochodzić z 1938 roku). (12)

Z zespołu 4p podzespołu 1 teczki nr 4702 pozyskano w wersji elektronicznej 51 sztuk dokumentów. Wśród nich są pisma kierowane do KC KP(b)B dotyczące walki z kułakami, do oddziału do pracy na terenie wsi, informacje o kłopotach z zaopatrzeniem w chleb robotników w miastach, o planach pracy w październiku 1929 roku. Znalezione również: pismo do okręgowych Komitetów Partii z informacją o działaniach Państwowego Urzędu Politycznego 1929, informacje o odkryciu polskiej organizacji antyradzieckiej składającej się z kułaków; meldunek o odkryciu kontrrewolucyjnych organizacji przez Państwowy Urząd Polityczny – Mińsk, Połock, o sytuacji na rynku mięsnym w zaopatrzeniu miast, plan posiedzeń organów Państwowego Urzędu Politycznego na rok 1929, informacje o zakazie wystąpienia na akademii, zebraniu dyskredytacji, o wykryciu antyradzieckich or-

ganizacji w środowisku studentów i techników, listę komunistów, wytyczne dotyczące kontroli członków partii 1929 PUP.

W tej samej teczce mieści się pismo PUP dotyczące kontroli okręgu wojskowego, pismo KC KP(b)B do wszystkich okręgowych KP(b)B, pismo do wszystkich komitetów okręgowych i rejonowych z informacjami o wrogiej działalności kułaków polskich, wytyczne do pracy PUP, pismo do Mołotowa dotyczące kolektywizacji, informacja o wysiedleniach byłych ziemian na lat 1925–1926, informacje o tworzeniu nowych przedsiębiorstw rolnych na bazie socjalizmu, o likwidacji kułactwa jako klasy społecznej, jak również relacje z wysiedleń kułaków z okolic Mozyrza, zestawienie kolektywizacji BSRR (stan na 1 lutego 1930 roku), wytyczne dotyczące kontroli kołchozów i kułaków, informacja i wytyczne dotyczące wybranych gazet Białorusi. (51)

Liczba pozyskanych dokumentów (kserokopii) wynosi 356 sztuk oraz 51 sztuk dokumentów z zespołu 4p, podzespołu 1, teczki 4702 dokumentów w wersji elektronicznej (skany). Łącznie udało się pozyskać 407 sztuk dokumentów.

SUMMARY

Quary had been conducted in the National Archive of Belarusia. 4 p division of the Central Comitee of Belarusian Socialist Soviet Republic was taken under consideration. The major attention was focused on the files containing data about schools, Polish education and everyday life of Polish society in Soviet Belarusia. The recovered documentation was obtained as xerocopies (356) and in electronic form (51).

STRESZCZENIE

Kwerenda prowadzona była w Narodowym Archiwum Republiki Białoruś. Pod uwagę wzięto Zespół 4p Komitetu Centralnego Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (КЦ БССР). Uwagę skoncentrowano na teczkach zawierających dane o szkołach, oświacie polskiej i życiu społeczeństwa polskiego na Białorusi Sowieckiej. Odnalezione dokumenty zostały pozyskane w wersji ksero (356) i wersji elektronicznej (51).

Key words: illiteracy, polish schools, polish education, Polish Technical School, Polish Office.

Słowa kluczowe: analfabetyzm, szkoły polskie, oświata polska, Polskie Technikum Pedagogiczne, Biuro Polskie.

DZIAŁ III

Europa

